

УДК 008-028.22:[304.2:711.4.013]

Ольга Ліщинська**ВИЗУАЛЬНА КУЛЬТУРА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ МІСТА**

У статті проаналізовано місто як соціально-просторову спільність і осмислено роль візуальної культури в ньому. Показано гетерогенний характер соціального простору міста, багатозаровість і наявність підпросторів. На основі візуальної культури розглянуто взаємодію «минулого/сучасного» і «свого/чужого» як вимірів соціального міського простору.

Ключові слова: місто, візуальна культура, соціальний простір, мистецтво, проект.

O. Lishchynska**VISUAL CULTURE AS A FACTOR IN THE FORMATION OF URBAN SOCIAL SPACE**

This paper examines the city as an important centre of the formation and deployment of social space. Urban social space is multi-layered, combining tradition/innovation, past/present, centre/periphery, «ours»/«theirs», sacred (intemporal)/profane (temporal). An attempt is made to demonstrate that, within the framework of Joseph Beuys' concept of social sculpture, visual culture and art acquire social agency, becoming instrumental in bringing about changes, with the artist becoming a cultural agent of such changes. Among the areas of Ukrainian mainstream visual culture are sculpture, installation, street art, performance, flash mob, art objects, and interactive multimedia art projects. Analysed is the interaction of «past/modern» concepts within urban social space, which becomes particularly evident in historical monuments. Those provide social balance and social cohesion and serve as a mental support that promotes continuity of cultural dialogue between epochs. Such role is played by historically marked monuments, for example, the Victims of the Holodomor or Shevchenko memorials. On the other hand, the city, as a manifestation of the present and a project of the future, creates social space with the use of latest art projects (e.g. by Viktor Sydorenko and Zhanna Kadyrova). The paper further focuses on a manifestation of the heterogeneity of urban social space through the interaction of the concept of «ours/theirs». The city is a place of a creative meeting of different peoples and cultures. Here multiculturalism and dialogicality are prevalent. Visual culture makes it possible to combine national and historically marked (ours) and extracultural (theirs) phenomena. A case is made to show that relevant art contributes to the formation and consolidation of the sense of citizenship, belonging to the urban community, and responsibility before it. The projects by Oksana Chepehlyk dedicated to the Chernobyl disaster, continuity of generations, the lot of those who neglect their heritage and history, or threats to life on Earth are particularly important.

Key words: city, visual culture, social space, art, project.

О. Лищинская**ВИЗУАЛЬНАЯ КУЛЬТУРА КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА ГОРОДА**

В статье проанализировано город как социально-пространственную общность и показано роль визуальной культуры в нем. Показано гетерогенный характер социального пространства города, многослойность и наличие подпространств. На основании визуальной культуры рассмотрено взаимодействие «прошлого/настоящего» и «своего/чужого» как измерений социального городского пространства.

Ключевые слова: город, визуальная культура, социальное пространство, искусство, проект.

Соціальний простір – царина, сформована соціальними процесами і взаємодіями, де ці процеси і взаємодії реалізуються. Згідно з міркуваннями іспанського філософа Ж. Субіросо, простір – це місце, що виробляє людський досвід, каркас, у якому матеріалізуються примхи історії, дієвий механізм, що надає форми та значення досвіду, задає шкалу цінностей, стимулює сприйняття, зустріч, діалог, обмін, толерантність, відповідальність, ідентичність, колективну пам'ять [5]. У цьому контексті в орбіту розгляду потрапляє місто, яке можна окреслити як соціально-просторову спільність.

Творець філософії простору й автор концепції «права на місто» А. Лефевр дав таке визначення: місто – простір, оформлений, опрацьований, повний різноманіття соціальної активності, що розгортається у ході історичного часу [3]. За Субіросом, місто – це «соціальна турбіна» і водночас духовне павутиння; попри гетерогенність тут панують спільні значення, моменти зустрічі, спільна пам'ять.

Відтак місто – важливий осередок формування і розгортання соціального простору, який набуває тут гетерогенного характеру: він багатозаровий, складений із підпросторів. У соціальному просторі міста стикаються традиції/новації, минуле/сучасне, центр/периферія, «своє»/«чуже», сакральне (позачасове)/профанне (часове).

Одну з провідних ролей у соціальному просторі відіграє візуальна культура. Її домінування в культурі спостерігають вже з останньої третини ХХ ст. Поява візуальної культури пов'язана з такими ху-

дожними практиками, як фотографія, кінематограф, колаж, асамбляж, перформанс, хеппенінг, мистецька акція. Цей тип культури фіксує кардинальні зміни, які відбулися в сучасній художньо-естетичній парадигмі. Образи візуальної культури наповнені активним соціокультурним звучанням, їх зміст і форма залежать від специфіки сучасної інформаційної цивілізації. Однією з найбільш питомих сфер візуальної культури є мистецтво.

Візуальна культура в житті сучасного міста виконує функцію соціальної дієвості, є засобом змін, а митець є культурним агентом цих змін. Доречно вдатися до концепції соціальної скульптури Дж. Бойса, згідно з якою мистецтво формує не мертві пластичні форми, а саме життя [1]. Автор концепції вважає, що люди ліплять і формують світ, у якому живуть. Соціум сприймається як пластичний живий організм і піддається впливу, «ліпленню». Будь-яка форма, художня і соціальна, непостійна; вона пластична, змінюється, руйнується, перетворюється в хаос, з якого виникають нові форми. Дж. Бойс висловив ідею про перетворення світу шляхом художньої практики, адже митець працює зі свідомістю глядача, формує її як скульптурну масу, мистецтво розширює рамки свободи, яка може бути реалізована в масштабах суспільства.

Отже, культура (і мистецтво у широкому сенсі) формують соціальний організм міста, впливають на суспільні настрої і процеси. Своєю чергою, цей вплив має зворотній характер, «місто» творить митця.

Візуальна культура активно включена у соціальний міський простір. Її порівнюють з публічною бібліотекою, такий же широкий спектр виявів від звернення до класики до ультра актуальних художніх проєктів. Серед царин українського актуального мистецтва мейнстрім становлять скульптура, фотографія, інсталяція, стріт-арт, перформанс, флеш-моб, мистецькі об'єкти, художні інтерактивні мультимедійні проєкти.

Нове покоління митців зорієнтоване на соціально-політичні проблеми. Їх творчість часто носить свободотворчий, експериментальний, протестний характер. З'явилися відповідні поняття: соціальне мистецтво, публічне мистецтво, т. ін. Художник стає активним і дієвим щодо реакції на суспільні запити. Перефразовуючи вислів І. Франка: митець вільний у громаді, але не вільний від громади. Це добре помітно на прикладі низки українських міст, які впродовж останніх років набувають соціально активного виміру.

На підтвердження цієї тези можна звернутися до Міжнародного пілотного культурного проєкту «Арт-тренінг: урбаністичні ігри» (вересень 2011 р., Вроцлав–Київ). Ініціатори мали на меті у мистецький спосіб дослідити міський простір як гуманітарне середовище. У своїй художній концепції зацентували на ре-анімації активності мешканців як найважливішій ланці у процесі відродження міста. Українські митці робили проєкти для міського простору Вроцлава (Ж. Кадирова, М. Кадан та ін.), а польські – для Києва (Ю. Вуйчик, Р. Дзякевич, М. Лібел та ін.). Цікавою є робота М. Кадана – постер «Виходь з тіні». «Головним героєм» постера є кількакілометрова тінь від хмарочоса Sky Tower, вертикальної домінанти Вроцлава. Гігантська тінь повзе по місту, за задумом митця, це виглядає як жест погрози. У такий спосіб М. Кадан викриває загрози сучасної архітектури, сутнісним принципом якої є необмежена експансія, наступ і нищення публічного простору.

Інший проєкт «Креативні фасади: візуальне мистецтво + технології + суспільство» (липень-вересень 2013 р., Київ, Вінниця), ініційований Медіа Арт Лаб. Спрямований на розвиток новітнього медіа-мистецтва. Творці задалися питанням розширення спектра художніх практик і механізмів взаємодії з сучасним публічним простором, створення нових засобів комунікації громади з містом, надання міському середовищу комфортного і дружнього характеру. Відеосвітлові проєкції, світловий живопис на фасадах будівель у несподіваний спосіб змінили звичний образ міста. Глядачі стали активними учасниками нових гуманізованих міських куточків.

Одним із вимірів гетерогенного соціального простору міста є взаємодія «минулого/сучасного». Минуле проступає повсюдно: місто є музеєм історії. Як влучно зазначив Субірос, місто – це місце, де люди формують каміння, а каміння – формує людей, де крик інколи має те ж значення, що і тиша, а спогади та історії, як ілюзії і проєкти [5]. Певним ідеалом міста є його історичний центр, духовний осередок.

Минуле міста, опредметнене у пам'ятках, надає суспільній рівноваги і соціальної згуртованості. Кожне місто має свої культурні точки – осередки, що творять духовну сутність, тяглу через віки. Вони є духовною опорою, задають напрям духовному поступу громади. За влучною характеристикою філософа, мистецтвознавця О. Петрової, саме митці є творцями візуальної історії. Вони забезпечують ведення неперервного культурного діалогу, перекидають місток національно-культурної спадкоємності від епохи до епохи.

Таку роль виконують історично марковані монументи, наприклад жертвам Голодомору (у Києві, Сумах, Харкові, Ромнах, Одесі). Точкою національно-культурної пам'яті для українських міст є образ Шевченка. За деякими даними, нині існує 1 256 пам'ятників Кобзаря в Україні. Так, у Києві більше десятка пам'ятників, скульптур, погрудь Шевченка; у Львові та Івано-Франківську – по три.

За влучною характеристикою, сьогодні Україна перебуває у стані Шевченкоманії. Актуальність творчості великого українця нині надзвичайна. Це підтверджує Шевченкове «перебування» на Майдані з першої хвилини. Як справедливо зазначав режисер, продюсер С. Проскурня, майданний Шевченко присутній і візуально, і текстуально, і ментально. Креативний спосіб звернення до образу Кобзаря постав засобами публічного арту: графіті у Києві, Харкові (біля політехнічного університету), Дніпропетровську, Чернігові, Кременчуці. Невідомі автори стріт-арту вдало поєднали етнічні орнаменти, традиційні символи з образом Шевченка та злободенними політичними, громадянськими мотивами.

Місто – це прояв сучасності. Крім того, за Б. Гройсом, місто іманентно і першопочатково є проектом майбутнього. На думку теоретика мистецтва, мрії про нове, раціональне, досконале місто зафіксовані у різних концепціях: від Декарта до Ле Корбюзє [2]. Серед видів актуального мистецтва, позначених соціальним контекстом, помітні скульптура, художні об'єкти, медіа-арт.

Очілником мистецьких процесів новітнього спрямування можна вважати В. Сидоренка. Його творчість глибоко філософськи осмислена; за словами Н. Мусієнко, підкреслено антропологічна [4]. Людське буття у В. Сидоренка осмислене через питання ідентифікації та персоналізації, а фоном слугує міський простір. Митець прагне вписати людське тіло у формі скульптури в міську контекстуальність. До прикладу, його червоний гігант, встановлений на сходах перед «Українським домом» до проведення IV Міжнародної художньої виставки-ярмарку «ART-КІІВ contemporary 2009», демонстрував синтез соціального та естетичного змістів. Скульптура являла собою чоловічу постать, яка рукою вказувала на Кабмін України, а рот закривала марлева пов'язка. З одного боку, це мистецьке опрацювання теми людського буття і пошуку самореалізації, з іншого – проступає гострий соціальний контекст – відсилання до ситуації з епідемією «свинячого грипу» і карантинном у 2009 р., які сколихнули усе українське суспільство.

Соціальним контекстом наповнена важлива тема постколоніалізму, до якої митець звертається у численних проектах: «Аутентифікація», «Левітація», «Новий ковчег», «Деперсоналізація». За словами В. Сидоренка, суспільство прагне, з одного боку, ідентичності, а з іншого – уніфікації. Але особистості властиво сумніватися і прагнути до справедливості – це пов'язане зі встановленням істини, яку неможливо ідентифікувати, оскільки вона ні з чим не порівнюється, але все зіставляється з нею [4]. Проявом мистецьких шукань Сидоренка у просторі міста є проект «Різнокольорові чоловіки на Алеї Малевича» у Києві. Цікавий курйоз: дві фігури з вулиці викрали, що, за словами Н. Мусієнко, є незмінним індикатором цінності художника [4].

Аналогічні проекти, що формують соціальний простір і надають сучасного характеру українському місту, пов'язані з творчістю Ж. Кадірової. Доречно згадати про її твір «Пам'ятник новому пам'ятнику», встановлений 2009 р. у м. Шаргороді Вінницької області. На постаменті під білою тканиною, виліпленою з керамічної плитки, стоїть фігура в очікуванні відкриття. Пам'ятник завжди актуальний, потенційно відкритий до різних прочитань. Сама художниця вважає його «універсальним пам'ятником», втіленням «чистої потенційності». Вона залучила мешканців міста, пропонуючи їм озвучити власні версії посвяти пам'ятника. Таким чином громада міста включена в мистецький процес інтерпретації, що перетворює його на важливу частину громадського урбаністичного простору. Ж. Кадірова представила відеоінсталяцію шаргородського «Пам'ятника» на 55 Венеційському біенале 2013 р.: 12-хвилинне відео проектували на паралелепіпед, що супроводжувалося автентичними звуками записаними з місця його перебування.

У соціальному просторі міста сьогодні постає гостра проблема – боротьба історичної пам'яті і сучасних бізнес-інтересів. На порядку денному питання приватизації і комерціалізації публічного простору. Власники земельних ділянок, будівель діють з огляду на свої інтереси, часто далекі від естетичних, історичних, загальнокультурних вимог.

Візуальна культура вступає у боротьбу за відстоювання міського простору. Виникають проекти проти незаконної забудови міста, на захист зелених зон. У цьому руслі намітилися перемоги. Зокрема, у 2009 р. постав Перший ландшафтний парк для дітей в Україні, різнокольорові скульптури, фонтани, лавки для якого створив К. Скрытучкий (знаходиться на Пейзажній алеї у Києві). Боротьба за збереження скверу О. Богомольця у Києві перетворилася на різні мистецькі акції (2010 р.). Митці влаштували віршований перформанс проти закриття книгарні «Сяйво» у столиці (2010 р.).

Гетерогенність міського соціального простору демонструє взаємодія «свого/чужого». Місто є осередком творчої зустрічі різних народів, культур. Тут панує полікультурність та діалогічність.

Візуальна культура фіксує перебування у безпосередній близькості національно та історично маркованих феноменів (своїх) та іншокультурних (чужих). Прикладом слугують незвичайні пам'ятники, що з'явилися нещодавно: весільному рушнику (Ужгород), галушці (Полтава), салу (Ромни), каштанам як символу Києва, матерів і новонароджених, львівським броварям. Одночасно для сучасного мистецтва характерне привласнення чужого, введення його у свій контекст. Цю тезу можна продемонструвати на прикладі пам'ятників Пікассо та Швейку у Львові.

Візуальна культура є чинником набуття громадою міської ідентичності. Міська ідентичність, за визначенням Субіроса, означає відчуття приналежності до спільноти міста через визнання відмінностей та бачення міста як спільного фізичного і символічного простору, де існує розмаїття [5]. Актуальне мистецтво сприяє формуванню і закріпленню відчуття громадянськості, належності до міської спільноти, відповідальності перед нею.

За словами Н. Мусієнко, мистецтво виконує у міському просторі певну роль чи місію: комунікація з міським середовищем і громадою, допомога громаді в усвідомленні своєї ідентичності та висловлення цінностей [4]. Мистецтво є об'єднуючою силою, що перетворює міський загал в активного співучасника творчості. Функції мистецтва, за Мусієнко, – це збагачення міста, урізноманітнення, формування ідентичності, громадянськості, меморіальності. Задіюючи різноманітні механізми мистецтво сприяє формуванню актуального соціального простору міста.

Підтвердженням реалізації соціотворчої функції у просторі міста можуть слугувати медіа-мистецькі проекти О. Чепелик. Проект «Віртуальна ноосфера» (1996 р.) – трипроменева лазерна проекція даних із метеорологічних зондів на хмари. Авторка цитує Вернадського і його ідею про те, що культура здатна акумулювати енергію та запобігти ентропійним процесам у Всесвіті. Проект мав на меті меморизувати 10-ту річницю Чорнобильської трагедії.

Продовженням став проект «Origin/Початок» до 20-річчя трагедії, представлений на Міжнародному фестивалі соціальної скульптури в Києві 2007 р. Тут два вектори: минуле і майбутнє (Чорнобиль і проблема генофонду через моніторинг народжуваності у реальному часопросторі). Комунікація митця і твору з містом відбувалася у повітрі: проектували відеозображення немовлят у променях ультразвукового дослідження на повітряну кулю, яке змінювалося кожні 1,5 хв (час нового народження в Україні). Це супроводжувалося звуковим рядом – серцевий ритм, який прискорюється (символізує переживання пристрасті, страху, болю). Також використано музичну композицію «Опромінені звуки» (О. Нестерова, Ю. Яремчука, С. Хмельова та ансамблю автентичного співу «Древо», пісні поліського регіону і електронне звучання). Як пояснює авторка, основа мультимедійної інсталяції – актуальна проблема народжуваності та генофонду нації, адже населення України за останнє десятиліття зменшилося на 5 млн [6]. Форма кулі вибрана не випадково – біологічна клітина кожної миті трансформується у планету людей. Одночасно форма співзвучна українській писанці, філософському символу «начала».

Наступний етап творчих пошуків О. Чепелик – проект «Генезис/Genesis» художня виставка «Не-МОВлялька-фрагмет» (2008 р.). Присвячено темі маніпулювання людиною, використання її як засобу в політичних, рекламних, естетичних цілях [6]. Проект інтертекстуальний за характером, містить кілька культурних рівнів сприйняття: один – символічна візуалізація проблеми збереження архітектурного та культурного ландшафту міста; інший – проекція візуального ряду на покинутий будинок XIX ст.; третій – зображення немовлят має на меті «вдихнути життя» у зруйнований будинок. Головною ідеєю твору О. Чепелик визначає як усвідомлення нерозривності поколінь, приреченість людини, що нехтує своєю спадщиною та історією, а також загрозу життю на Землі.

Підсумовуючи, варто зазначити, що соціальний простір міста як царина формування досвіду, вироблення системи цінностей, ідентичності, колективної пам'яті позначений гетерогенним характером. Він багатосаровий, складений з підпросторів: тут взаємодіють традиції/новації, минуле/сучасне, центр/периферія, «своє»/«чуже», сакральне (позачасове)/профанне (часове). У процесі формування соціально-просторової спільності міста важливу роль відіграє візуальна культура, головними царинами якої є скульптура, фотографія, інсталяції, стріт-арт, перформанс, флеш-моб, мистецькі об'єкти, художні інтерактивні мультимедійні проекти та ін. Відповідно до концепції соціальної скульптури Дж. Бойса, візуальна культура творить актуальний соціальний простір міста.

Взаємодія «минулого/сучасного» у просторі міста реалізується через різноманітні культурні проекти. Минуле проступає через культурні точки історії, які надають суспільству згуртованості і рівноваги (наприклад образ Шевченка). Сучасного характеру місту надає актуальне мистецтво, яке формує його як проект майбутнього (прикладом можуть бути творчі ініціативи В. Сидоренка, Ж. Кадирової). Через посередництво візуальної культури відбувається конструктивна взаємодія «свого/чужого» у соціальному просторі міста. Актуальне мистецтво сприяє формуванню і закріпленню міської громадянськості – відчуття приналежності до спільноти міста, бачення його як спільного фізичного й символічного простору, де існує розмаїття (прикладом слугують креативні медіа-проекти О. Чепелик).

Література:

1. Бойс Й. Призыв к альтернативе [Електронний ресурс] / Й. Бойс. – Режим доступу : http://bg.ru/society/boys_ubezhden_chno_lyuboy_chelovek_hudozhnik_ego-11852/.
2. Гройс Б. Город в эпоху его туристической воспроизводимости [Електронний ресурс] / Б. Гройс. – Режим доступу : <http://magazines.russ.ru/nz/2003/4/grois.html>.
3. Лефевр А. Социальное пространство [Електронний ресурс] / А. Лефевр. – Режим доступу : <http://magazines.russ.ru/nz/2010/2/le1.html>.
4. Мусієнко Н. Public Art у просторі сучасного міста. Київська практика [Електронний ресурс] / Н. Мусієнко. – Режим доступу : http://mari.kiev.ua/PDF_2010/Such-Problems_7-2010/136-149.pdf.
5. Субірос Ж. Культурні стратегії та оновлення міста: досвід Барселони // Місто й оновлення. Урбаністичні студії / Представництво Фонду ім. Гайнріха Бьоля в Україні; Редкол. : С. Шліпченко, В. Тимінський, А. Макаренко, Л. Малес, І. Тищенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.](#)
6. Чепелик О. Взаємодія архітектурних просторів сучасного мистецтва та новітніх технологій, або Мультимедійна утопія [Електронний ресурс] / О. Чепелик. – Режим доступу : [Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.](#)

Рекомендовано до друку рішенням кафедри теорії та історії культури філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, протокол № 1 від 3 вересня 2014 р.